

زنان و زندگی شهری

کتاب سوم: زنان و اقتصاد شهری

www.ketab.ir

سرشناسه	: سعیدی، علی اصغر، ۱۳۳۶ -
عنوان و نام پدیدآور	: زنان و اقتصاد شهری / مولف علی اصغر سعیدی، همکاران تألیف علی شکوری... و دیگران؛ [برای] ستاد توانمندسازی زنان سرپرست خانوار.
مشخصات نشر	: تهران : مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهر تهران، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	: ۸، ۲۰۴ ص. : مصور (بخشی رنگی)، جدول (بخشی رنگی)، نمودار (بخشی رنگی).
فروست	: زنان و زندگی شهری؛ کتاب سوم.
شابک	: ۷-۸۵-۶۰۸۰-۶۰۰-۹۷۸
وضعیت فهرست نویسی	: فیا
یادداشت	: همکاران تألیف علی شکوری، پویا علاءالدینی، شکوه دیباجی فروشانی و آزاده جلالی
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۱۹۱ - ۲۰۴.
موضوع	: زنان -- ایران -- تهران -- وضع اجتماعی -- نمونه پژوهی
موضوع	: زندگی شهری -- ایران -- تهران -- نمونه پژوهی
موضوع	: شکوری، علی
موضوع	: ستاد توانمندسازی زنان سرپرست خانوار
موضوع	: شهرداری تهران. مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهر تهران
موضوع	: HQ ۱۷۳۵ / ۲ / ۱۳۹۴ ت ۹
رده بندی کده	: ۳۰۵/۴۰۹۵۵۱۲۲۲
رده بندی یوبی	: ۳۸۹۵۱
شماره کتابشناسی	: ۳۸۹۵۱

ستاد توانمندسازی

مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهر تهران

زنان و زندگی شهری؛ کتاب سوم: زنان و اقتصاد شهری

مؤلف: دکتر علی اصغر سعیدی

ناظر علمی: دکتر محمدامین قانعی راد

همکاران تألیف: دکتر علی شکوری، دکتر پویا علاءالدینی، شکوه دیباجی، روشانی، آزاده جلالی

ویراستاری علمی: دکتر علی اصغر سعیدی

صفحه آرایی: اکرم رحیمی

طراحی جلد: یعقوب قاسمی

نوبت چاپ: اول - سال ۱۳۹۴

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

چاپ: موسسه نشر شهر

بها: ۸۵۰۰۰ ریال

ناشر: مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهر تهران

شابک: ۷-۸۵-۶۰۸۰-۶۰۰-۹۷۸

کلیه حقوق چاپ برای ناشر محفوظ است.

نظرات مطرح شده در این کتاب الزاما بیانگر خطی مشی ها و رویکردهای شهرداری تهران نیست و مسئولیت محتوای مطالب بر عهده نویسندگان محترم است.

نشانی: خیابان شریعتی، خیابان پل رومی، خیابان شهید اکبری، نبش خیابان آقابزرگی، شماره ۳۲

کدپستی: ۱۹۶۴۳۵۶۱۱

تلفن: ۸۳-۰۸۰-۳۲۳۹۲۰

info@rpc.tehran.ir

http://rpc.tehran.ir

سخن نخست

شهر تیلور اندیشه، دانش و فن آوری جوامع بشری است که در زمان و مکان‌های مختلف جلوه می‌نماید. از سوی دیگر مکانیزم‌ها و جریان‌های تمدنی حاکم بر سطوح ملی، منطقه و بین‌المللی به طور مستمر شهرها را تحت تأثیر قرار داده و دچار تحول می‌کند. لذا رابطه تنگاتنگ و متقابل میان فرهنگ‌ها، شهرها، توسعه فضایی، اجتماعی و اقتصادی شهرها وجود دارد. در چارچوب این تجلیات و روابط، شهر تهران، نیز در دهه‌های اخیر متناسب با دیدگاه‌ها و روش‌های حاکم بر آن تحت تأثیر نگرش‌های نوین، در تداوم طرح‌های دانش‌بنیان قرار گرفته است. رویکرد بسیاری از این تعاملات برگرفته از نگاه‌های انسانی و حفظ کرامت افراد بوده است. به ویژه مسائل زنان و کودکان و ارتقا هویت و تأمین نیازی آنها از جمله موضوعاتی است که با محوریت دانش و نگاه‌های ژرف‌نگر ملاحظه شده است. لذا پیوسته‌های فرهنگی و اجتماعی و تمرکز بر فرایندهای حکمروایی محلی مبتنی بر مشارکت شهروندان (به خصوص زنان) در متن تعداد زیادی از برنامه‌ها و طرح‌های شهری دیده می‌شود. بدین لحاظ رشد باز تولید و باز مهندسی برنامه‌ها و فعالیت‌ها (شهر پایدار و پویا) ایجاب می‌کند، این تفکر مبنای امور قرار گیرد. به عبارت روشن‌تر زیست پذیر شدن شهر، مستلزم حمایت و توجه به چنین طرح‌ها و پژوهش‌های نوآورانه‌ای است که در بخش‌ها و عرصه‌های مختلف مدیریت شهری (شهرداری) تبیین و سپس به اجرا درمی‌آید.

مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران با تأکید بر چنین سیاست‌ها و دیدگاه‌های به حمایت همه جانبه و فراگیر از کلیه طرح‌ها و مطالعاتی پرداخته که دستاوردهای آنها در روند زندگی

شهری نقش حیاتی داشته و بر فعالیت‌های شهرداری نیز به خصوص در حوزه‌های فرهنگی و اجتماعی بسیار تأثیرگذار بوده است. بر این اساس توجه به نقش حساس زنان در ارتباط با بخش‌ها و مناسبات مختلف اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و فضایی شهر یکی از مهم‌ترین موضوعاتی است که مورد توجه جدی مرکز قرار گرفته و به منظور حل مسائل زنان و پاسخ به مطالبات آنها در سطوح مختلف شهری اقدام به حمایت از برنامه‌ها علمی و پژوهشی در این زمینه نموده است تا با ارائه راهکارهای مناسب بخشی از دغدغه‌های این قشر کاهش یابد.

مجموعه «زنان و زندگی شهری» به اهتمام ستاد توانمندسازی زنان سرپرست خانوار شهرداری تهران، مدتی از صاحب‌نظران علوم اجتماعی در حوزه زنان و مطالعات شهری با هدف توانمندسازی زنان در شهرداری تهران تدوین شده است. این مجموعه ارزشمند و ماندگار در «ششمین جشنواره بین‌المللی برترین‌های پژوهش و نوآوری مدیریت شهری» با رویکرد اجرایی شدن پروژه‌های دانش‌محور، به عنوان اثر برتر برگزیده شد و با دریافت جایزه ویژه این جشنواره مورد قدردانی قرار گرفت. امید است نتایج این طرح مورد استفاده محققان، صاحب‌نظران و مسئولان اجرایی شهرداری قرار گیرد.

در پایان ضمن قدردانی از همه دست‌اندرکاران این پژوهش، به ویژه سرکار خانم دکتر زهراسادات مشیر رئیس شورای سیاست‌گذاری، آقای دکتر سلام‌علا غفاری دبیر علمی، آقای دکتر محمدامین قانع‌راد ناظر علمی و آقای دکتر مهدی کرمانی دبیر اجرایی، طرح، آرزوی توفیق روزافزون برای همه کسانی که در تهیه این آثار علمی و پژوهشی نقش داشته‌اند آرزو می‌نمایم.

بابک نگاهداری

رئیس مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران

پیشگفتار رئیس شورای سیاست‌گذاری

تغییر و یک‌کردن شهرداری از نهادی خدماتی به نهادی اجتماعی مستلزم تعریف و پیاده‌سازی اقدامات جدید، نوآورانه‌ای در تمامی واحدهای ستادی، مناطق و سازمان‌های وابسته به شهرداری بوده است. اصولاً پیش بردن کارهای جدید و نوآورانه در حوزه‌های فنی و عمرانی با چنین اقداماتی در حوزه‌های اجتماعی و فرهنگی به ویژه از حیث نحوه تأمین و به کارگیری ابزارهای مورد نیاز تفاوت جدی دارند. در پروژه‌های فنی هر گونه خلاء ابزاری و دانشی را با پرداخت هزینه‌های مربوط به آن می‌توان از مجاری شناخته شده در داخل و خارج از کشور تأمین نمود؛ اما در پروژه‌های اجتماعی و فرهنگی موفقیت هر اقدام مستلزم به کارگیری آموزش نیروی انسانی مورد نیاز به عنوان اصلی‌ترین ابزار پیاده‌سازی موفق چنین برنامه‌هایی است و این چیزی نیست که بتوان آن را با سرعت و بدون داشتن پشتوانه علمی لازم و مجاهدت خدمتگزارانی پذیرش کرد.

ضمن آن‌که در نهایت نیز نتایج پروژه‌های اجتماعی و فرهنگی، برخلاف پروژه‌های فنی و عمرانی که معمولاً بخشی جزئی از حیات روزمره شهروندان بر روی سطح اجتماعی جاری می‌یابد، بر کل روند حیات ایشان تأثیر می‌گذارد. این موضوع به شکل مضاعفی بر سیاست و نیز دشواری‌های پیش روی اقدامات و برنامه‌های اجتماعی و فرهنگی می‌افزاید. حال در درون خود این حوزه، با توجه به دغدغه‌ها و ملاحظات مختلف، ورود به بخش‌های مرتبط با مسائل زنان به مراتب از حساسیت و دشواری بیشتری برخوردار است.

از این رو و به منظور رصد مداوم دستاوردهای اجرایی و نیز استوار ساختن برنامه‌ریزی‌های مورد نیاز بر مبنای مطالبات و مطلوبیت‌های بانوان شهروند، برنامه علمی و پژوهشی جامعی با

عنوان «زنان و زندگی شهری» از سال ۱۳۹۰ آغاز شد که در قالب آن با همکاری اساتید برجسته حوزه‌های مختلف علمی و نیز کارشناسان و مدیران خبره شهرداری تهران، اقدام به تدوین بسته‌های سیاستی و ارائه الگوهای برنامه‌ریزی در محورهای مختلف مرتبط با مسائل زنان در شهر تهران شده است. علی‌رغم تمرکز این برنامه مطالعاتی بر مسائل شهر تهران، نتایج آن از قابلیت و بضاعت بالایی برای بهره‌برداری از سوی دست‌اندرکاران مدیریت شهری در سایر مناطق کشور به ویژه کلان‌شهرها که به نوعی در بسیاری از مسائل و چالش‌ها با شهر تهران دارای مشابهت‌های فراوانی هستند، برخوردار است.

یکی از نقاط قوت اصلی این طرح نوآوری قابل توجه آن، چه به لحاظ روش‌ها و رویکردهای اجرایی و چه به لحاظ نحوه ارائه دستاوردهای مطالعاتی است. در عین حال دستیابی به نتایج اثربخش و کارآمد همچنان مستلزم نقد و ارزیابی ماحصل مطالعات مذکور در مجامع علمی و از سوی کارشناسان خبره و اساتید صاحب‌نظر در حوزه‌های مرتبط است. موجب افتخار و سپاس فراوان خواهد بود که چنین نقدهای سازنده‌ای در اختیار دست‌اندرکاران برنامه علمی و پژوهشی زنان و زندگی شهری قرار گیرد. در پایان از تمامی اساتید معزز، مدیران و کارشناسان محترمی که در اجرای این طرح مشارکت داشته‌اند، قدردانی می‌نمایم. توفیق روزافزون ایشان را از خداوند متعال مسئلت دارم.

زهرا سادات مشیر

رئیس شورای سیاست‌گذاری

برنامه پژوهشی زنان و زندگی شهری

پیشگفتار دبیر علمی

شواهد تاریخی و اجتماعی نشان از این واقعیت دارند که در سیر تطور جوامع انسانی زندگی و حیات شهری راجد بروز و ظهور وجوه و ویژگی های تازه ای در زندگی و مناسبات اجتماعی بوده است به گونه ای که اندیشمندان و جامعه شناسان شهری، شهرهای مدرن و کلان شهرها را به مثابه مکان های شکل ده "خرد" و "جامعه" دانسته اند. آن ها بر این باورند که بخش محدودی از موجودیت انسانی و اجتماع منش گران اجتماعی در بدو تولد شکل می گیرد و عمده آن در جریان و فرایند همزیستی و زندگی در آن و عرصه های اجتماعی عمومی که مدنیت و شهرها به نوعی با آن ها تعریف می شوند تولید می شود. فضاایی که به تدریج توانسته وجه مدنی پیدا کند و زاینده شهروند و شهروندی باشد.

به هر حال تغییرات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی سراینده حیات و مناسبات کلان-شهرها، زندگی شهری را وارد حال و هوای تازه های برای آحاد شهروندان کرده است. چرا که شهر در مقام مصنوعی اجتماعی و فرهنگی پیوسته تغییرات تازه ای را از حیث ساختاری و کارکردی تجربه می کند که جلوه ای از این تغییر را می توان در گذار از شهر تولیدی به شهر مصرفی مکانی که در آن عرضه خدمات و تفریح به اوج خود می رسد دید. امری که حضور زنان در عرصه عمومی را متفاوت با گذشته ساخته است چرا که به میزانی که شهرها از شهر تولیدی به شهر مصرفی و خدماتی میل می کنند امر زنانه شدن شهر و ورود زنان به عرصه ها و فضا های عمومی شهری قوت و گستره بیشتری پیدا می کند. حضوری که خود مختصات کالبدی، کارکردی و ارتباطی تازه ای را در بافت و حیات شهری در پی دارد.

افزون بر این افزایش سطح تحصیلات و توانمندی حرفه‌ای، تغییر در نظام انتظارات، تحولات هویتی، شکل‌گیری سبک‌های تازه، تغییر در ساختار خانواده، افزایش خانواده‌های تک‌والد، زنان سرپرست خانوار، افزایش سن مجرد، ظهور آسیب‌های اجتماعی نو و تازه و ... سازمان مدیریت شهری را نیازمند سامان‌دهی سیاست‌ها، رویه‌ها و هنجارهای جدید نموده است. سیاست‌ها و هنجارهای تازه‌ای که فراتر از رویه‌ها و هنجارهای سنتی قرار می‌گیرند. سیاست شهری که توانمند باید متضمن فراهم‌سازی فرصت‌های مناسب‌تر و برابر برای دسترسی شهروندان به فضاهای عمومی این و بری از اضطراب، بازار کار، برخورداری از تسهیلات و خدمات رفاهی و فراغتی، حمل و نقل عمومی، قدرت انتخاب، برخورداری از شبکه‌های اجتماعی، انجمن‌های حرفه‌ای و صنفی، تعاملات اساسی غنی نسلی، صنفی و ایجاد احساس تعلق محلی و شهری در بین شهروندان باشند. شهر به مثابه مهم‌ترین آژانس جامعه‌پذیری برای نسل جدید و سهمی که زنان در این فضا دارند و مهم‌تر از همه، بر زنان در بهره‌گیری از خدمات عمومی شهری به دلیل ورود بیشتر و گسترده‌تر زنان در ارائه خدمات حمایتی برای کودکان و سالمندان و دیگر گروه‌های خاص امروزه توجه به مقوله زنان و زندگی شهری به بحثی مهم از حیث نظری و سیاستی تبدیل کرده است.

از طرفی سیاست شهری که با الزام‌های تازه مرتبط به سیاست مدنی سازگاری لازم را داشته باشد نیازمند سازمان‌دهی مناسب فضاهای عمومی شهری را فراهم می‌آورد. اختن امکان بهره‌برداری چندگانه از آن است که نه تنها موجب رونق شهری و روان‌سازی آن، بلکه ترویج مشارکت فعال شهروندان و شهروندی فعال و مسئولانه خواهد شد که پیامدهای قابل ملاحظه‌ای را در حوزه‌های سلامت اجتماعی شهری و محیط‌زیست شهری را نیز در پی خواهد داشت. نهاد شهرداری به مثابه نهادی اجتماعی که مدیریت شهر و ارائه تسهیلات و خدمات شهری را عهده‌دار است؛ در مواجهه با مسائل تازه و جدید، خود را ملزم به بازنگری در ساختارها و رویه‌ها می‌داند تا بتواند از این طریق به نسبتی منطقی و کارآتر در قبال مسائل مطروحه دست پیدا کند.

به هر حال با توجه به وظایف، مسئولیت‌ها و تعهدات جدیدی که متوجه زنان در حیات و

مناسبات شهری است و نیز قابلیت‌ها و جهت‌گیری‌هایی که آنان نسبت به مسائل حوزه سلامت اجتماعی، محیط‌زیست و امنیت اجتماعی شهری دارند؛ مشارکت فعال ایشان را در بخش‌های مختلف فرایند مدیریت شهری ضرورتی اساسی می‌سازد که تحقق این مهم در درجه نخست نیازمند طرح و واکاوی مناسبی از چگونگی حضور، تعامل، ارتباط و سهم زنان در مناسبات و حیات شهری است تا امکانات، مضایق، قوت‌ها و ضعف‌های موجود مشخص شوند.

این مجموعه که به اهتمام ستاد توانمندسازی زنان شهرداری تهران و تلاش صاحب نظران علوم اجتماعی در حوزه زنان و مطالعات شهری سامان پیدا کرده در نظر داشته است تا از پنجره زنان و زندگی شهری؛ سهم و نقش زنان در زندگی شهری کلان شهر تهران را، با تمرکز بر حوزه‌های زنان و حضای شهری، فرهنگی شهری، حقوق شهروندی و مدیریت شهری، سرمایه اجتماعی، سلامت و محیط‌زیست، اقتصاد شهری و امنیت و مسائل اجتماعی در ابعاد مفهومی، نظری و سیاستی مورد بررسی قرار دهد. بی‌تردید تغییرات فزاینده و پیوسته‌ای که کلان شهر تهران در حیات شهری خود تجربه می‌کند و نیز در پرتو رویکردها و گفتمان‌های تازه‌تری که در حوزه مطالعات شهری طرح و تعریف می‌شود؛ بازکاوی، اعتنا و ورود به عرصه‌های تازه‌تر و نیز ارزیابی سیاست‌ها و فعالیت‌های انجام شده در حوزه مورد بررسی را نیز برای این مجموعه طلب می‌کند که می‌تواند به غنای نوشته‌های نظری و سیاستی این حوزه، که شاید در قیاس با حوزه‌های دیگر از فقر و کاستی‌های بیشتری برخوردار است، کمک کند.

غلامرضا غفاری

دبیر علمی

برنامه پژوهشی زنان و زندگی شهری

پیشگفتار دبیر اجرایی

برنامه پژوهشی زنان و زندگی شهری توسط ستاد توانمندسازی زنان و معاونت برنامه‌ریزی و توسعه شهری شهرداری تهران و با همکاری دانشگاه‌ها و نهادهای علمی دولتی و غیردولتی طی سال‌های ۹۰ تا ۹۲ برگزار شد. هدف این برنامه ارائه‌ی دستاوردهای علمی و پژوهشی دانشگاهی در کنار ارزیابی برنامه‌ها و فعالیت‌های مجریان و مدیران امور شهری در چارچوبی چند رشته‌ای و از منظر صاحب‌نظران حوزه‌ها و رشته‌های موضوعی بوده است تا بستری عالمانه و در عین حال واقع‌بینانه برای برنامه‌ریزی و اقدام مناسب در حوزه زنان برای شهرداری تهران فراهم گردد.

دلایل توجیهی و شرح روند اجرایی این برنامه، در قالب مجلدی مستقل در مجموعه کتاب زنان و زندگی شهری آورده شده است که خوانندگانی محترم علاقمند می‌توانند جهت آشنایی با جزئیات مرتبط با برنامه مذکور به آن مراجعه نمایند. در عین حال ضروری است در این جا از زحمات اساتید محترم و معزز فعال در این برنامه پژوهشی و نیز تلاش‌های کار اجرایی آن در حد ذکر نام ایشان قدردانی به عمل آید. خانم دکتر زهراسادات مشیر رئیس محترم شورای سیاست‌گذاری، آقای دکتر غلامرضا غفاری دبیر علمی و آقای دکتر محمدامین قانع‌ای راد مشاور عالی طرح در طول انجام آن زحمات فراوانی را متقبل شده‌اند.

اعضای کمیته علمی که همزمان مدیریت کارگروه‌های تخصصی برنامه را نیز بر عهده داشته‌اند شامل خانم دکتر شیرین احمدنیا، آقای دکتر حسین ایمانی جاجرمی، خانم دکتر سوسن باستانی، خانم دکتر پروین پرتوی، آقای دکتر سیدحسین سراج زاده، آقای دکتر علی اصغر سعیدی و آقای دکتر سعید معیدفر، سهم زیادی در پیشبرد موفقیت‌آمیز این طرح داشته‌اند. همچنین اعضای کارگروه‌های تخصصی که مسئولیت تدوین مقالات موضوعی را عهده‌دار بوده‌اند به ترتیب الفبا

عبارتند از: آقایان و خانم‌ها دکتر سید احمد فیروزآبادی، دکتر صدیقه بیران، دکتر ناصرالدین غراب، دکتر فاطمه جواهری، دکتر میترا حبیبی، دکتر سیدحسن حسینی، دکتر شکوه دیباجی فروشانی، دکتر محمدسعید ذکایی، دکتر حسن رفیعی، دکتر امید زمانی، دکتر سمیه سادات شفیع، دکتر عالیہ شکریگی، دکتر علی شکوری، دکتر مهشید شکوهی، دکتر پویا علاءالدینی، دکتر نعمت‌الله فاضلی، دکتر مریم قاضی نژاد، دکتر فریبا قرائی، دکتر افسانه کمالی، دکتر مسعود کوثری، دکتر مرضیه موسوی، دکتر میرطاهر موسوی، دکتر امیرهوشنگ مهریار و دکتر سید محمود نجاتی حسینی.

کمیته اجرایی برنامه متشکل از خانم الهام منصوری (مسئول دبیرخانه)، خانم الهه عطایی و خانم فاطمه تنهایی به هم است. همچنین خانم لیلی ضیا مجیدی، خانم مریم مردانی و آقای مصطفی علیزاده به دبیرخانه به عنوان کارشناس روابط عمومی، حروفچین و گرافیکست با دبیرخانه همکاری داشته‌اند. خانم سیمین بهبهانی به عنوان مدیر محترم ستاد توانمندسازی زنان سرپرست خانوار نیز در حین برگزاری طرح به بیان کمیته اجرایی بوده‌اند. علاوه بر این در اجرای چنین طرحی مطمئناً جمع کثیری از نیروهای کارشناسی و پشتیبانی نیز فعالیت داشته‌اند که هرچند امکان نام بردن از یکایک آن‌ها وجود ندارد، اما در اینجا از زحمات و تلاش‌های ایشان تقدیر و تشکر می‌شود. امید است آنچه به عنوان ماحصل این اقدامات در اختیار فعالان حوزه مدیریت شهری و نیز جامعه علمی کشور قرار گرفته است، زمینه‌ساز ارتقاء کارهای علمی برنامه‌ها و راهبردهای اجرایی مرتبط با رسیدگی به مسائل و چالش‌های پیش روی احاد جسد و به ویژه زنان، در عرصه‌های مختلف باشد.

مهدی کرمانی

دبیر اجرایی

برنامه پژوهشی زنان و زندگی شهری

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
زنان و اقتصاد شهری: بررسی سیمومی	۱۷
مطالعه ویژگی های فقر خانواده و زنان در تهران	۶۷
شهرداری، سازمان های غیردولتی و توانمندسازی زنان - تهران: تحلیل فعالیتها، رویکردها و پیوندها	۱۰۹
نقش خدمات مالی خرد در کارآفرینی زنان در شهر تهران	۱۳۹
توصیه های سیاستی و راهکارها	۱۷۵
منابع	۱۹۱